

Tornai, az esszéíró

AZ IHLET SÖTÉT ÉS VILÁGOS FOLTJAI CÍMŰ KÖTETRŐL

Válogatott tanulmányokat ígér a könyv, ám a tartalomjegyzékre, a folyóiratokból már ismert írások listájára pillantva rögtön tudjuk, hogy valójában Tornai esszéiből kapunk válogatást. Nem tudományos igényű tanulmányok sorakoznak itt, hanem gondolkodási kísérletek, vagyis essay-k, melyekben legalább egy eszmét, gondolatot körüljár, végiggondol a szerző. Ráadásul költő esszéiről van szó, a műfaj magyar változatának egyik jellemzője, a Halász Gábor emlegette „lírai hevület” így eleve biztosított. A kötet minden írásán — még a legelvontabakon is — ott a személyiség nyoma, az egyéniség átütő ereje. Sőt, éppen az érdekes, ahogy a szerző lát bizonyos dolgokat. Nem új tudományos eredmények közzététele a cél, de attól sem kell félni, hogy érdektelen magánüggé fokozódik le a mondanivaló. A sokféle kiindulás, tematikai különbözőség ellenére benne van ezekben az írásokban Tornai József maga, az ő személyisége, személyessége. Egyszerre vizsgálja így önmagát és a másik alkotót, művet, jelenéget, művészi-irodalmi kérdést.

Szüntelenül keres, kutat Tornai, van valami lázas kapaszkodás az ő esszéiben. Akár Tornai is vallhatná Németh László Tanú-beköszöntőjének mondatait, a „szorongó tájékozatlanságból” sarjadó programot: „Az esszait a nyilvános tanulás műfajának tekintem: egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni... [...] Lehet, hogy a szakember nem mindig fog örülni ennek a látogatásnak. Azonban mindenkinek joga van emberi tapasztalathoz...” Tornait csaknem megszedíti az ismeretek beláthatatlan gazdagsága. A bőség zavara kihívás számára, s a minél nagyobb, teljesebb ismeretanyagra való szomjúság elfogadtatja vele ezt a kihívást. Ugyanakkor Németh László-idézetünk második fele is jellemző Tornaira: az ő módszere sem tudományos módszer, inkább ráérez valamire. Arról ír egy helyen (*Ady akarsz lenni*), hogy kamaszkora óta nemcsak szépirodalmat olvas, hanem elméleti, természettudományos, teológiai és filozófiai műveket, anélkül, hogy elméleti képzettségű ember lett volna belőle. De ott volt benne a kíváncsiság, „a legszebb, legrajtettemben működő emberi hatalom”. A *Heisenberg-élmény* című fontos munkájában meg azt vallja, hogy „a megismerés szomja” ugyanolyan alapvető emberi ösztön, mint a szépség, a szeretet vagy a szerelem. Képtelenek vagyunk a harmóniára — fejtegeti Tornai *A személyiség jelenidejében* —, századunkban a humaniorák és a természettudományok egyaránt képtelenek „fölsoldani az ember abszurditását”. Mégis, Tornaiban is ebből az ellentmondásosságból ered a jó értelemben vett kapkodás a különböző diszciplínák után — hátha valamelyik (vagy mind együttesen) válaszadásra kényszeríthető. Tornai nem akar csak „érzékszerveire, érzelmeire, ösztöneire hagyatkozó” költő lenni, a megismerés szomjúsága így az ars poetica fontos elemévé is válik. Nagyon szereti Sinka István költészetét, mégis az ő életműve alapján vonja le a tanulságot: „...nem elég nagy tehetségnek lenni a mai össze-vissza gabalyított világunkban, a 20. században; gondolati kultúrára is szert kell tennünk...” Kedvenc gondolatköre Tornainak a tudomány és a művészet különbözősége és azonossága. Azt látja, hogy mindkettőnek az absztrahálás a jellemzője századunkban. „Vagyis: akarva-akaratlanul elvontabbaknak, több síkúnak kell lennünk, ha pontosak szeretnénk lenni.” A nagy költők gondolkodók is egyben, a nagy tudósok pedig a maguk módján költők is, „hiszen a világ teljes átélésére, megértésére törekednek”.

Ám az előbbieket már átvezetnek bennünket Tornai másik vissza-visszatérő gondolatához, illetve kérdéséhez: mi lesz a művészet, az irodalom, az erkölcs, a munka sorsa akkor, amikor ezek az „alapértékek” egyre jobban veszélybe kerülnek. Fölmerül a jóléti civilizáció és egy szellemibb, etikusabb ellentétpárja, s ott a nagy kétely: a technokrata szemlélet térhódításakor mi a leírt szó hatása, s van-e még hatás egyáltalán? „Egyre nagyobb válságomat okozta nekem is az évek során, ahogy fölismertem, megéltem, hogy költőként, íróként is mindinkább

irodalmi szakemberek leszünk, akiktől szakmai véleményt kér, vár a társadalom megfelelő szerve, nem teljes, mindennapi eszmei áttekintést. Nem a »magyar értelmek és avult értelmi gazdagságok nyugtalanítói« vagyunk tehát, amint Ady — szerintem — minden írástudónak, gondolkodónak megszabta.” A fontos költői szerepek elhalványodtak az utóbbi évtizedben, nincs visszhangjuk — mondja Tornai *A költő* kérdésben. A századvég, az ezredvég fáradtságának tetszhetős elmélete helyett a szerző — joggal — a közösségi kultúra zavarában keresi a magyarázatot. Úgy látja, hogy eszménye, „a közösségi, szellemi társadalom” helyett sokan az „erős értékek”, az anyagi haszon felé vették az irányt. Egyre visszhangtalanabb a nagy íróink műveiből sugárzó morál. S emelett még ott van „a létezés botrányának, az emberi pusztítás és pusztulás tudatának súlya”, mely alatt az igazi irodalom, az igazán nagy művészet mégis próbál „hymnuszt énekelni a napról, a virágzásról, jövődőről”. Igaza van Tornainak: két ember- és kultúrákép harca dül napjainkban. Az egyik az Ady-típusú, az elkötelezett, a közösséggért felelősséget vállaló, a lényeges dolgokba való beleszólás igényéről és jogáról nem lemondó. A másik az objektívista, a távolságtartó, kívülről bíráló előkelő idegenség. Aduyan Tornai a magatartást és módszert csodálja, az emberszeretetet, a népek szeretetét, a néphez tartozást. Azt, ahogy a gyűlölet, az indulat lángjai kicsapnak belőle „minden emberileg aljassal, elnyomással, butasággal, torzulással, szemfényvesztéssel, tehetetlenséggel szemben”.

A kötet előszavában is kiemeli Tornai ősiség és modernség ellentétpárját és elszakíthatatlan egységét. Szerinte ebben a kettősségben ragadható meg igazán a 20. századi ember, s arra kell törekednünk, hogy a „tisztá természeti lény”, s a jellegzetes századunkbeli értelmiségi lét ne zárja ki egymást. Csoóri Sándor esszéire emlékeztető, attól bizonyosan nem független vezérmotívuma ez Tornai írásainak. Nem csoda, hogy a néprajzi kiállításon látottak, a fafaragások, szerszámok, dobok, ruhák, fabálványok elbűvölik szerzőnket. (*A tárgyak juliánusi útja.*) Lefegyverzi, ahogy Juvan Sesztalov „a régít és az újat ötvözi”. Máshol kifejti, hogy a népdalokban az „érzelmi robbanást”, a „szélesen, mélyen ragyogó festést”, az „óriási képzelőerőt”, „a valóságot szabadon átugró, nagyvonalú kifejezést” kedveli. A népművészet az igazi, a teljes élet utáni vágyat támasztja föl Tornaiban. De még a paraszti kultúrájánál is jobban érdekli a törzsi népek művészete. *Boldog látomások* című kötetét is azért adta közre, hogy kultúránkba, szellemiségünkbe integrálja „az ősi véráramlást”. S ebben a törekvésben nincs egyedül — Nagy László, Rákos Sándor, Komoróczy Géza, Buda Ferenc, Kormos István és — nem utolsósorban — Képes Géza fordításait említhetjük. Tornai a modern költészetben is ezt a két világból eredő versfölfogást keresi. Egyetlen szakfolyóiratban megjelent írásában József Attila „varázsénekét”, a *Kláriskat* elemzi, s kimutatja a népköltészeti gyökereket, valamint az expresszionista, szürrealista, asszociatív alkotásmódot. Jelenkori líránkban egyébként megkülönbözteti a „vallomás fajtájú verset” és a varázséneket. („A vallomás fajtájú versben az emberi én és a világ viszonya világosodik meg, a varázsénekekben a dolgok megnevezése, fölidézése válik nyelvi, ritmikai, képi valósággá...”.) Természetes, hogy az irodalomból elsősorban az érdekli Tornait, ami vele rokon, ami hozzá hasonlít. Adyról, József Attiláról, Szabó Lőrincről, Gulyás Pálról, Csoóriról, Juhászáról és Pilinszkyról szép, vallomásos írásai vannak. De jelképes, a szerző nyitottságára valló az is, hogy Sinka István után Radnótiáról szól: misztika és realizmus összefonódását vizsgálja, majd következő írásában az utolsó razglednica aszimmetrikus formáját fedezi föl.

A kötet utolsó ciklusában kaptak helyet azok az esszék, melyek a legtöbb elméleti jellegű, filozofikus igényű eszme-futtatást tartalmazzák. (*A nyelvi létezés, A Heisenberg-élmény, Férfi és nő, A személyes kapcsolatok válságai, Az élet átélése, A személyiség jelenideje.*) A recepció és a reprodukció a legtöbbször művészi megjelenítést kap. Am azt sem hallgathatjuk el, hogy olykor bonyolultan elméletieskedik, ilyenkor töprengéseinek eredményeire is nehezen jutunk hozzá. Legtöbbször axiómákat jár körül — például a *Nemzeti képlet*ekben. A *Férfi és nő*t bizonyos aforizmaszerűség jellemzi. Az *Éjszakai vajúdások* viszont — fölépítésében, stílusában is — inkább a Csoóri-típusú esszéire emlékeztet. Az ő prózájában azonban — s ez a kötet egé-

kötet egészére érvényes — nincs olyan nagy szerepe a képnek, mint Csoórinál, nem ritkán koppanó, szikár mondatok következnek egymás után.

Tornainál nem a hatalmas információs anyag kápráztat el. Meglehet, mások könnyedében bánnak e nehéz műfaj eszközeivel. Kiküzdött, önnön esszéírói munkájára alkalmazott filozófiája van Tornainak, s ez sem kevés. *Az ihlet sötét és világos foltjai* nem csupán az egyre magasabbra ívelő költői pálya mellékterméke. (*Gondolat.*)

OLASZ SÁNDOR

Nemzet és emlékezet

TAKÁCS FERENC: KÉT FLAMINGÓ

Új sorozatot indított a Magvető Könyvkiadó „Nemzet és emlékezet” címmel. Ennek első kötete Takács Ferenc *Két flamingó* című könyve. Szerencsés indítás, különösen, ha tudjuk; a két-flamingó és a nemzet emlékezete körül mindmáig zavarok vannak. Erről a könyvről szeretnék lehetőleg elfogulatlan véleményt írni.

De mielőtt a lényegre térnék: ki a címben szereplő két flamingó? Valamilyen fokon nagyon sokan járatosak az 1848/49-es szabadságharc és forradalom történetében, ők tudják, legalábbis sejtik: a Madarász testvérekről, Lászlóról és öccséről, Józsefről van szó. De miért „flamingók”? Azért, mert a 48-at megelőző megyei követválasztási csatározások alkalmával vörös tollat tűztek a kalapjuk mellé azok, akik ellenzéki jelölt mellett korteskedtek és voksoltak. Közülük is korán kivált a két ifjú Madarász — ők a két flamingó. A közéletben, a megyei viaskodásokban kiemelkedvén, mindkettőjüket követnek választották azon a nevezetes 48-as júniusi választáson, amelyen a követjelölt Petőfit a leitatott, fellázított kiskunsági (s épp kiskunsági!) választók, mint orosz spiont és hazaárulót agyon akarták verni. A két Madarász és Petőfi — elvbarátok voltak. A Madarászokra nézve diadalmas választások után pár nappal a két testvér megalapította az Egyenlőségi Klubot, amelynek Programm-jában — nézeteik illusztrálására idézek belőle — ilyesmik állnak: „... Az osztályuralkodás mai napig főnállván, a nép folyvást politikai proletariusságban tengődik... Egyesültünk a valódi és föltétlen, minden cautiótól ment sajtószabadság kivívására... Egyesültünk az ember és ember, a polgár és polgár közti osztályfalakat fentartó előítéletek ostromlására s ledöntésére. Egyesültünk a nyelvi különbözőségeken alapuló idegenkedések elenyésztetésére, ennél fogva társulatunk bármily nyelven beszélő honpolgárt, a szabadságügy közös érdekénél fogva, mely csak kölcsönös egyesülés útján kiegyenlíthető, szívesen lát tagjai között.” Forradalmi program. A klub egy hónap múlva Egyenlőségi Társulat-tá alakult, változatlan céllal és eszmei tartalommal. A társulat választmányának tagjai közt ott találjuk, hogy csak őket említsem, Táncsics Mihályt, Perczel Mórt, Petőfi Sándort, Vasvári Pált. A társulat első elnöke Madarász József, majd bátyja követte őt ebben a tisztségben. Flamingóknak pedig a kalapjuk mellé tűzött toll színe miatt nevezték őket — akkor már sokan „tollasodtak” így meg —, mert a flamingó madárnak szép piros tolla van.

Elfogulatlanul írni a róluk szóló könyvről? Ez nekem aligha fog sikerülni. Nemcsak azért, mert Takács Ferenc a könyvében rám, illetve Gyémántper című könyvemre többször is hivatkozik, hanem inkább azért, mert a két flamingó ügye — ahogy egy Új Tükör-beli cikkemben írtam — fájdalmasan a szívemhez nőtt. Miért fájdalmasan? Többek között azért is, mert a nemzet emlékezetéhez viszont nem nőtt hozzá — talán Takács Ferenc könyve segít ezen a ma már érthetetlen állapoton, frissít a felemás emlékezeten.